

3. Маклюен М.Г. Понимание медиа: внешнее расширения человека. Пер. с англ. В. Николаева. Москва: КАНОН-пресс-Ц, 2003. 464 с.
4. Леонтьев А.А. Психолингвистические проблемы массовой коммуникации: монография. Москва: Наука, 1974. 147 с.
5. Философский энциклопедический словарь. Сост. Л.Ф. Ильичева и др. Москва: Современная энциклопедия, 1983. 840 с.
6. Почепцов Г. Теория коммуникации. Москва : Рефл-бук, Киев: Ваклер, 2001. 565 с.
7. Квіт С. Масові комунікації: підручник. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 206 с.
8. Ольшанский Д. В. Психология масс. СПб. : Питер, 2002. 368 с.
9. Черданцев А. Ф. Логико-языковые феномены в юриспруденции: монография. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2012. 320 с.
10. Положешний А. М. Інформаційне середовище у становленні правової медіалогії. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 3. С. 48–50.
11. Соловйов С. Г. та ін. Інформаційна складова державної політики та управління: монографія. За ред. Н. В. Грицяк. Київ: К.І.С., 2015. 320 с.
12. Кириллова Н. Б. Медиакультура как интегратор среды социальной модернизации: автореф. дис. ... докт. культурологии. Москва, 2005. 25 с.
13. Балинська О.М. Адресант і адресат як антропосеміотичні чинники права. *Вісник ХНУВС*. 2012. № 4 (59). Ч. 1. С. 12–20.
14. Ситар І. М. Комунікація у праві: до проблеми міжкультурної комунікації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 807. С. 119–123.
15. Кин Д. Демократия и декаданс медиа. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. 321 с.
16. Положешний А. М. Безоплатна правова допомога як засіб правової медіалогії. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 1. С. 122–125.
17. Ларіна Н. Б., Руденко О. М. Інформаційно-комунікаційне забезпечення ефективної діяльності влади. Київ : НАДУ, 2013. 52 с.
18. Кириллова Н. Б. Медиалогия как синтез наук. Москва : Академический проект, 2013. 366 с.

УДК 26-872 (292.471)

РЕЛІГІЙНІ ВІРУВАННЯ КАРАЇМІВ УКРАЇНИ

О. О. Ткач, І. В. Пятницькова

Анотація. У даному дослідженні висвітлюються особливості караїмського віровчення. Описуються релігійні уявлення та культо-обрядова практика кримських караїв. Визначаються основні проблеми караїмського етносу та їх сучасне становище на території України. Методологічною основою дослідження послужили як загальнонаукові (аналізу, синтезу, узагальнення), так і спеціально-історичні методи (проблемно-хронологічний). Специфіка досліджуваної теми передбачає застосування порівняльно-історичного методу.

Ключові слова: караїзм, кримські караїми, віровчення, кенаса, громада

Караїми – національна меншина України, яка належить до корінних народів Криму. Вони являють собою досить цікаву для науки етнічну спільноту. Багато питань історії караїмів й досі залишаються не розв’язаними і спірними. Особливість караїмів – співіснування в їх культурі традицій древніх язичницьких вірувань (тюркського походження), реформованого іудаїзму епохи Анана бен Давида, а також традицій більш пізнього культурного оточення, пов’язаних, насамперед, з ісламом.

Чисельність караїмського етносу постійно скорочується, караїми занесені в Червону книгу ООН як один з малочисельних народів світу. Цей етнос поступово зникає внаслідок асиміляційних процесів і для них є надзвичайно важливим збереження власної ідентичності. Уже даний аспект їхнього життя актуальний і цікавий для вивчення. Від

вирішення зазначених проблем залежить, чи збережеться фрагмент кримських караїмів в мозаїці культури України .

Однією з перших робіт, в якій знайшло відображення традиційне розуміння історії кримських караїмів, є історико-етнографічні нариси Бориса Ельяшевіча (1881–1971) [1]. У другій половині ХХ ст. дослідження в області караїмської історії вели в основному самі носії цієї культури: С. Шапшал, С. Шишман, С. Кушуль, А. Полканов. Особливо цікавою є праця А. Полканової [2], в якій розповідається історія караїмської громади в різні періоди, характеризується їх правове положення, святині, храми, а також про традиційні заняття й звичаї. З останніх досліджень звертає увагу робота «Тюркські народи Криму. Караїми. Кримські татари. Кримчаки [3]». Це колективна монографія, в якій детально розглядаються такі питання, як походження кримських караїмів, їх етнічна історія; дається детальна характеристика традиційної матеріальної та духовної культури, народних вірувань, обрядів та ін.

Сучасна наука термін «караїми» вживає у двох значеннях: для визначення прихильників однієї з течій іудаїзму – караїзму, і щодо представників конкретної етноконфесійної групи [4, с. 102], у якій співпадає етнічна та віросповідна назви

Караїзм – монотеїстична релігія зі своїми догматами, духовною ієрархією та традиціями. Найбільшого поширення караїмське віровчення набуло у Хазарському каганаті, а саме – на території Криму, де став етнічною вірою кримського населення – караїмів. Варто зазначити, що кримські караїми – єдиний народ у світі, для яких караїмська віросповідання є національною релігією. Віровчення караїмів базується на Старому Заповіті. Вони визнають лише Тору – перші 5 книг Біблії – і відмовляються від «усної» традиції – Талмуда. На їхню думку, Закон Божий досконалий і незмінний, він не потребує корекції, в ньому можна знайти все, що необхідно для праведного життя. Тому матеріал, що викладений в Талмуді, для караїмів не має сакрального значення. Караїми визнають трьох пророків – Мойсея, Ісуса та Магомета як рівноправних. Важливими моральними обов'язками прихильників караїмського віровчення вважається суворе дотримання 10 біблійних заповідей, в тому числі чесність, смирення, милосердність.

Караїмське віровчення сформувалось в перші сторіччя нашої ери та активно поширювалось в VII–X столітті, в тогочасних територіальних частинах Месопотамії, Палестини, Сирії Іспанії, Північної Африки, в тому числі, у Візантійській імперії та Хазарському каганаті [1, с. 120].

Як стверджують історики (А. Бабаджан, Т. Богословская, Г. Катик, В. Кропотов, А. Полканова), верхівка хозар на чолі з каганом прийняли караїзм у VIII столітті, що сприяло поширенню віровчення серед язичницьких тюркських племен каганату на великій території, включаючи Крим. Спочатку вони були відомі як шанувальники Старого заповіту («сини Святого Письма»).

Важливу роль у їхньому об'єднанні відіграло вчення Анана ібн Дауда з вірою в безсмертя душі, пророків й одкровення Мойсея, Ісуса Христа й Мохаммеда з необхідністю збагнення мудрості одкровенень, не покладаючись на думку інших [2, с. 12]. Головне його нововведення – вивчати Святе Письмо самостійно та тлумачити його так, як підказують власні розум та совість. Прихильників цього вчення спочатку називали «ананітами». Термін «караїми» з'явився трішки пізніше, в IX столітті.

У віровченні караїзму переплітаються впливи ісламу, християнства та язичництва. Існує думка, що караїми – це євреї, які сповідують особливу релігію, яка відрізняється від іудаїзму. Інші вважають, що караїми – нащадки хозар, які взяли іудаїзм і трансформували його. Треті – що це тюрки, що відкинули іслам. Також є точка зору, що караїми – секта в іудаїзмі.

Дехто зближує цю релігію до віри першохристиян, які святкували юдейські свята, насамперед суботу. Караїми дотримуються кашрут, шабат та інші єврейські свята (за винятком Хануки, яка не рахується у караїмів святом, так як не згадується в Біблії.) і їдять

м'ясо лише тих тварин, які перераховані в Старому завіті. А також, як і християни, дотримуються постів.

На думку католиків, караїмська віра ближча до релігії мусульман і юдеїв, бо Магомет шанував Старий Заповіт і визнавав Ісуса Христа пророком та омивання перед молебнем, їх храми – кенаси – і поховання зорієнтовано на схід, на зразок мусульманських мечетей. Караїми застосовують принцип аналогії і вірять в долю, що також характерно для ісламського вчення.

Як і українське православ'я, караїмська релігія ввібрала в себе багато давніх язичницьких вірувань. Навіть Бога караї називають ім'ям тюрського язичницького покровителя неба Тенгрі. В пам'яті народу залишились і такі міфічні божества добра и зла як: Улуг-ата («Великий батько») – божество добре, що приносить людям мир, спокій, дощ, урожай та добробут. і зле божество Каргали-ата («Батько – проклинатель») – божество зле, що приносить лиха і нещастя: посуху, неврожай і т. п.

У релігії караїмів також прослідковується елементи тенгріанства і шаманства. Значну цікавість у віруванні караїмів викликає архаїчний культ священний дубів, який зберігся й досі. Він пов'язаний з «родовим кладовищем», назва якого Балта-Тиймез, що дослівно означає («Сокира не доторкнеться»). Така назва вказує на недоторканність священних дубів, яка часто була приводом для політичного шантажу кримських караїмів з боку різних правителів.

Культ дерев був успадкований кримськими караїмами від їх хозарських предків і, можливо, веде походження від більш давньої тюркської традиції. Існувала віра в те, що тих хто проявив неповагу до дубів спіткає кара, а ревнителі культу, навпаки будуть винагородженні [6, с. 16]. Культ Тенгрі також відбив стародавні вірування тюркських предків караїмів. Вони поклонялися вогню і воді, богам шляхів, місяці; найбільш шанованим був Тенгрі-хан – бог неба і світла. Саме йому присвячували дерева (дуби).

Така синкретичність релігії давала можливість караїмам виживати в середовищі інших народів, однаково вміло пристосовуючись і серед християн, і серед мусульман, і серед юдеїв: у Кримському ханстві, Галичині, Австро-Угорщині, Литві, Польщі, Росії [4].

Відмова від віри розцінювалася, як відхід від своєї сім'ї та тягла за собою негативні наслідки. Насамперед, це було пов'язано із різким падінням авторитету і підривом репутації в середовищі караїмської спільноти. Якщо чоловік відмовлявся від караїмської віри, то в такому випадку, його дружина була повністю вільною та мала повне право вступати у другий шлюб [7, с. 123].

Богослужіння в караїмській громаді доручали тим, хто, добре знав давньоєврейську мову, молитовний ритуал і мав авторитет серед одновірців. При кожній караїмській кенасі (культовій споруді караїмів) повинно було бути два газзана (старший і молодший). Богослужіння відбувалося два рази на добу: вранці і ввечері, стоячи або приклонивши коліна. Вважалося, що воно повинно починатися зі сходом і заходом сонця; але реально час ранкового богослужіння зрушувалося на більш пізній: воно починалося о восьмій або дев'ятій годині ранку. Священнослужитель одягав на себе таллет. Рядові віруючі також одягали його, складаючи у кілька разів і накидали на плечі; кисті же таллета надягали на мізинці обох рук. Правда, так його використовували тільки глибоко віруючі караїми, тобто одиниці [8, с. 42].

Служба складається із послідовних частин: хвалебної, вдячної, покайної, молитовної, сповідної. Газзани читають молитви по черзі з парафіянами. Молитви у караїмів складаються в основному з псалмів.

Серед релігійних звичаїв, різко що виділяються в життя цієї громади, відзначимо вимогу до ритуальної чистоти; особиста гігієна розглядалася як вихідна умова для початку молитви. В храм входять без взуття. Приміщення для чоловіків і жінок розділені. Характерною особливістю є те, що жінки не мали права заходити через центральні двері,

для них був побудований окремий вхід. Кожен віруючий повинен йти в кенасу в чистому одязі і надягати таллет під час ранкової та вечірньої служб. Ритуально нечистою жінці не дозволялося відвідувати богослужіння. Перед молитво не рекомендовано зловживати їжею та спиртними напоями.

Особливо караїми шанують суботу. Цей день є святим днем кожного караїма, нікому у цей день не дозволялось працювати. Виняток робився лише для приготування їжі. Єдиним місцем, куди дозволялося ходити в цей день, була синагога. Богослужіння у суботу тривало довше. У храмах зазвичай читали Тору, псалми, які носять повчальний характер. Учні Анана свого часу заборонили обробляти їжу в суботу і запалювати в цей день свічки.

Отже, поширення та розквіт караїмського віровчення прийшовся на початок VIII–XIII ст. Найбільшого поширення караїмізм набув у Хазарському каганаті, а саме – на території Криму, де став етнічною вірою кримського населення – караїмів. В ході історичного розвитку деякі принципи караїмської релігії були засновані на базі релігійних течій (вчення Анана, іудаїзм, іслам), також прослідковується елементи тенгріанства і шаманства. Така синкретичність релігії давала можливість караїмам виживати в середовищі інших народів, однаково вміло пристосовуючись і серед християн, і серед мусульман, і серед юдеїв. Не дивлячись на велику тотожність учення Анана, Мухаммеда та Ісуса Христа, караїзм все ж таки у багатьох виявах є оригінальним.

Аннотация. В данном исследовании освещаются особенности караимского вероучения. Описываются религиозные представления и культ-обрядовая практика крымских караев. Определяются основные проблемы караимского этноса и их современное положение на территории Украины. Методологической основой исследования послужили как общенаучные (анализа, синтеза, обобщения), так и специально-исторические методы (проблемно-хронологический). Специфика исследуемой темы предусматривает применение сравнительно-исторического метода.

Ключевые слова: караизм, крымские караимы, вероучения. кенасса, община

Abstract. This study highlights the characteristics of Karaite dogma. Religious representations and cult-ritual practices of the Crimean Karas are described. The main problems of the Karaite ethnic group and their current situation in Ukraine are determined. The methodological basis of the study was both general scientific (analysis, synthesis, generalization), and specially historical methods (problem-chronological). The specifics of the topic under study provides for the use of a comparative historical method.

Key words: Karaism, Crimean Karaites, creeds, Kenassa, community.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ельяшевич Б. С. Караимы: Историко-этнографические очерки (1926–1929 гг.). Москва, 1944. Кн. 3.
2. Полканова А.Ю. Кримські караїми. *Світгляд*. 2009. № 6. С. 23.
3. Тюркские народы Крыма: Караимы. Крымские татары. Крымчаки / отв. ред. С. Я. Козлов, Л. В. Чижова. Москва: Наука, 2003. С. 459.
4. Лозко Г. Етнологія України: філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект : навчальний посібник. Київ: АртЕК, 2001. 304 с.
5. Бердиев Ш. И. Караимы: проблемы этнокультурно и этноязыковой идентификации: автореф. ... дис. кан. ист. наук.: спец.07.00.07 «Этнография, этнология и антропология». Нальчик, 2012. 23 с.
6. Дмитрук И., Стрикалюк Б. Нові та незвичні релігії і культури. Київ, 2016. 120 с.
7. Глаголев В. С. Религия караимов (теоретико-исторический анализ): монография. Москва: Изд-во МГИМО, 2018. 157 с..
8. Ровчак Ю. Беседа с Александром Арабаджи, председателем Киевской караимской религиозной общины. *Моя Батьківщина*. 2005. № 33.
9. Ормели В. Ю. Крымские караимы – коренной народ Украины. URL : <http://karai.crimea.ru/istoriya-karaimov/nezavisimaya/>